

Kümme aastat tagasi lakkas tuksumast silmapaistva teadlase ja Eesti Vabariigi aktiivse ühiskondliku elu tegelase geograafiaprofessor Edgar Kanti süda. Ta suri pagenduses Rootsis, Lundis 16. oktoobril 1978.

Eestimaa ei saa just eriti kiidelda oma humanitaar- ja ühiskonnateadlaste maailma-kuulsusega. Rahvusteadustes saavutatud edu on küll tunnustust toonud, kuid soome-ugri keeled, eesti ajalugu ja etnograafia on siiski siinse teaduse püramiidi tipus, kus meie seisukohad teistele mõistetavalt autoriteetseks kujunenud. Väljastpoolt traditsioonilisi rahvusteadusi maailmas endale nime teinud Eesti teadlastest on ehk tuntuim Juri Lotman, kuid tema pole mitte meie kultuurikeskkonnast õpetlaseks kujunenud. Ometi on Maarjamaaltki võrsunud mees, kes rahvusteaduslikust uurimistööst lähtunult on jõudnud oma teadusharu teoreetiliste aluste olulise mõjustamiseni.

Edgar Kant sündis Tallinnas 22. veebruaril 1902. 1921. aastal asus ta ülikoolis geograafiat studeerima. Selles, et tema erakordne töövõime sattus idanema soodsasse pinnasesse, on suuri teeneid ka eesti kõrgharidusega geograafide koolitamise alglatete juures seisnud soome professoril J. G. Granöl. Edgar Kantist sai J. G. Granö rajatud viljaka teadussuuna eredamaid esindajaid ühiskonnageograafias. Noore Kanti teadusjahu oli aga niivõrd suur, et Tartu ülikooli raamid jäid talle paratamatult kitsaks. Tema teadusalane ettevalmistus oli seotud arvukate Euroopa ülikoolide ja uurimisinstituutidega. Peale Tartu Ülikooli õppis või stažeeris ta Szegedi Ülikoolis, maailma kõrgkoolis Viinis, kaubanduskõrgkoolis St.-Gallenis, Hamburgi Maailmamaajanduse Arhiivis ning Pariisi, Grenoble'i ja Amsterdami ülikoolides, Skandinaavias. Et mõista Edgar Kanti kui teadusemeest, anname sõna Romulus Tiitusele, kes oma satiriilistes iseloomustustes silmapaistvaid ühiskonnategelasi juba naljalt ei hellitanud (R. Tiitus, «Portreid sõnas ja pildis» I. Tartu, 1935).

«Edgar Kant on Tallinna Vestholmi poiss. Sellest on juba tingitud, et kui ta Tartu tuli ja geograafiat (või «geografiid», nagu ta ise ütleb) hakkas õppima, siis ei saanud keegi tema vastu. Oli üleöö magister, siis professor, ja kui oleks ülikoolis veel mõni aukraad, siis oleksid need kah peos olnud nagu kümme tuhat uudist. Aga enam ei ole, mille järele tunneb üks edasipüüdliku vaimuga inimene teravat puudust.

Kõik on läinud niisuguse marumühinaga sellepärast, et Kant on marumühine töömees. Ja ka muidu passib tema suhtes võrdlus maruga. Tormid tormavad tavaliselt öösiti ja Kant on kah elupõline töömees. Hakkab õhtupoolikul pihta ja rügab hommikuni välja. Kell 7 hommikul läheb magama ja kell 1 tõuseb üles. Nii toimetab ta juba koolipõlvest saadik. Kahjuks pole teada, miks niisugune turjakas terviseinimine on hakanud «päikesevalgust kartma.» Võib lisada, et sellist töörežiimi jätkas ta ka hiljem Rootsis.

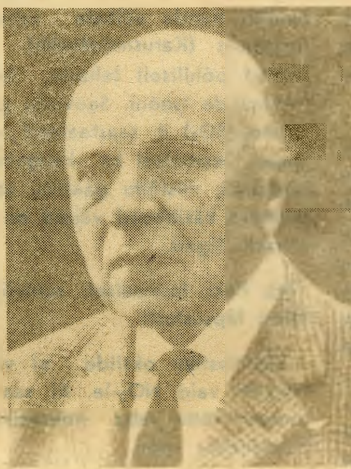
Edgar Kanti üliühedana uurimistegevuse viljakas kujunes magistratöö «Tartu, linn kui ümbrus ja organism» (koguteos «Tartu», 1926). Ja ei ole imestada, et see tõi talle 1928. aastal Société de Géographie Commerciale de Paris auhinna. Tema kaasaegsed on seda tööd pidanud meetoodiliselt ja teoreetiliselt üheks kõige teedrajavamaks linnageograafiliseks uurimuseks maailmas. Kui vast ja kainest faktide fikseerimise ning kirjeldamise traditsioonist linnaelu käsitlestes läks Kant edasi sügavamale inimese ja keskkonna ruumisuhte analüüsile. Paljud tänaseks linnauurimise ABC-ks kujunenud põhimõtted (linna ja tagamaa ühtsus, linna sisestruktuuri kujunemise teaduspärasus, linn kui regioon keskus, keskkonna ja inimese asustuse diferentseerumise põhijooned linnas jne.) toodi teadusesse just selles uuri-

mistöös. Ka teisest aspektist, Tartu omapära ja koha tunnendamisel Eesti asustuses, pole see teos kaotanud tähtsust tänase päeva kontekstis, mil Tartu otsib jälle oma vaimu eripära ning kavandab tulevikusuundi.

Juba 1935. aastaks oli valmis doktoritöö «Eesti rahvastik ja eluruum» (Bevölkerung und Lebensraum Estlands. Tartu, 1935). Enam ei piirdunud Kant kitsama alaga, vaid võtab vaatluse alla kogu Eesti-maa territooriumi liigenduse,

Tartu ülikoolist võrsunud teadlane Edgar Kant

(21. veebr. 1902
Tallinn — 16. okt.
1978 Lund)

selle kujunemise ja funktsioneerimise küsimused. Territoorium, majanduselu, loodus ja inimene on Kanti käsituses tervik, kus eri valdkondade tähtsus ajaloo käigus muutub. Ruumisuhete väljenduseks territooriumil seab ta asustuse organiseerituse ja struktuuri. Juba siis toob Kant arutlusi tehnilise progressi kaugeleulatuvast mõjust asustustruktuuri funktsioneerimisele. Ka selles töös ei jää ta kirjeldavale tasemele, vaid näitab asustussüsteemi kujunemise territoriaalsel seaduspära. Mitmed ruumisuhete sellisest sügavast käsitlest lähtunud järeldused on oma ajast liiga kaugel ees selleks, et neid täiel määral siis oleks mõistetud. Olgu näitena toodud kasvõi Tallinna aglomeratsiooni arengu ettenägemine, asustustüüpide ja -vormide sõltuvus looduskeskonna isearsustest, haldusjaotuse üldpõhimõtete esitamine jne. Täna hurraaperioodi mõnedusi parandada püüdes ja uut Eestimaad ehitama asudes avanevad sellegi unustatud teose leheküljed meile uue värsksusega. See teos jääb tähisena ka ülemaailmse geograafiateaduse ajalukku. Kant kasutas Walter Christalleri keskuskohtade teooria põhimõtteid (W. Christaller, Die zentralen Orte in Süddeutschland. Jena, 1933) esimesena peale teooria autorit. W. Christalleri asustuse territoriaalse struktuuri kujunemise teooria ülemaailmse võidukäiguni oli siis jäänud veel 20–25 aastat. Ja selles võidukäigus olid siis juba Lundi ülikoolis töötava teadlase teened väga olulised.

Edgar Kanti teadustegevuse krooniks Eesti Vabariigis kujunes Eesti Teaduste Akadeemia asutamine 1938. aastal, selle humanitaarsektiooni juhatajaks valimine. Loodetavasti leiab Edgar Kanti see töö lõpuks väärilist tunnustamist Eesti Teaduste Akadeemia 50. juubeli üritustes.

Intensiivse teadustegevuse kõrval jõuab E. Kant koos A. Tammekannuga osaleda koguteose «Eesti» koostamises, «Maailma maad ja rahvad» toimetamises. Peale muu oli ta Eesti Rahvaslaste Klubi (ERK) asutajaid ning selle

häälekandja ja aastaraamat «Tähiseid» andis ruumi väga erinevate vaadetege silmapaistvatele eesti teadlastele, kirjanikele, kultuuri- ja riigitegelastele oma eestlust käsitlevate ideede avaldamiseks. Lisaks sellele jõudis E. Kant kirjutada eessõnu ning toimetada paljude ülemaailmse kolopinda leidnud teoste vahendamist eesti keelde. Eriline koht E. Kanti tegevuses kuulubki eestluse ja rahvuslikkuse käsitlemisele ning selle sidumisele geograafiateaduslike üldkõikumustega. Loomulikult tõusid päevakorda Eesti geograafilise asendiga seotud geopoliitilised probleemid. Tulemuseks oli Baltoskandia kontseptsioon ning rahvusliku eluruumi analüüsist järeldunud sisekoloniasiooni ideede propageerimine. Toodud kontseptsioonide põhiväited kujunesid oluliseks aluseks kogu Eesti Vabariigi sise- ja välispoliitikale. Eesti kultuuriline ja poliitiline ühtekuuluvus Skandinaaviamaadega näitas ette väikeriigi majandusliku, kultuurilise ja poliitilise koostöö suunad ning põhimõtted.

Kultuurirajoonide kujunemine on väga pikk ajalooline protsess millel võib olla geopoliitilisest hetkesituatsioonist tingitud tõuse ja langusi kahjulikke välismõjusid ning soodsaid koostööjulise arengu etappe. Tähtsaks aluseks Eesti Vabariigi majanduslikul tõusul olid Kanti geopoliitilist lähtuvad vaated siseelu edendamisele. Eesti rahval puudub tung võraste maade okupeerimiseks ja koloniseerimiseks, võimsuse aluseks pole mitte rahvaarvu kasvatamine (kvantitatiivne tunnus), vaid rahva vaimse potentsiaali tõstmine (kvalitatiivne tunnus). Neilt seisukohadelt lähtudes soovitas E. Kant uusi talusid rajada sem kasutamata maadele, siduda asulastiku territoriaalselt kujunenud struktuuriga suur- ja väikeettevõtteid, tootuslik ja põllumajanduslik tootmine.

Väikeriigi ei näinud E. Kant olevat perspektiivi välja kujundada konveier- ja mass-tootmisel põhinevat suurtööstust.

Kõike E. Kanti väga ulatuslikus tegevuses on siin võimatu ära märkida. Lisada võiks veel ehk osaluse Rootsi-Eesti ühingu, majandusgeograafia seminar (a-st 1938 instituut) ja palju muud.

Tema teenistuskäik Tartu ülikoolis oli teaduslike tulemuste loogiliseks jätkuks: õppeülesannete täitja 1928–34, dotsent 1934–36, majandusgeograafia korraline professor 1936–44, majandusasjade rektor 1938–40, ajutine rektor 1941–44. Viimati nimetatud ametikoht on olnud põhjus (ehkki mitte ainus), miks ülemaailmse tuntusega teadlast nime meie kultuuriloos olematuks on püütud teha. Ei leia me tema nime ka vanas ENE-s. Uus ENE (III kd) on pidanud märksõna «geograafia» all E. Kanti süski märkimisväärseks, kuid eksiib kahjuks surina austaga.

1970 ilmus E. Martinsonilt valedest ning võltsingutest läbiimbenud raamat «Elukute — reetmine». Kahjuks ei kirjuta «paljastaja» oma kohutumisest ja vestlustest E. Kantiga Rootsimaa pinnal, kus nii mõnigi asi oleks pidanud selgemaks saama. Pärast seda kohtumist tõmbus niigi kinnine professor paguluses veelgi enam endasse ja suhtus kõigisse kodu-Eestist turistidesse sügava ettevaatlikkuse ning umbusuga. Siiski on aga käibel legend rektorist — ülikooli varade riisujast, fašistide käsilasest. Aeg oleks tõde jalu le seada ning uurida, kuidas päästis Tartu ülikool oma varad Saksamaale saatmisest, kuidas osutus okupatsiooni-aegses ülikoolis võimalikuks õppetöö eesti keeles, kuidas pääsesid kohustuslikust sõjaväeteenistusest Saksa armeele väga paljud tuntud eesti teadlased ja kultuuritegelased ning said Tartu ülikooli palgale jne. ning milline oli selles kõiges rektori tegelik osa. Oigluse järeleandmiseks on vaja natukeenigi mõista aega, milles rektor E. Kant pidi töötama. Kõige paremini on seda mõelnud teinud Jaan Elert («Sirp ja Vasar» 18. det. 1987);